

Tobias Gottfried Schröer nemzetképciója

GERGELY FÓRIZS

Tobias Gottfried Schröer's Concept of Nation

Indexing Terms: Tobias Gottfried Schröer, neohumanism, ideal of education, cultural nation concept, Kingdom of Hungary

Bevezetés

Tobias Gottfried Schröer (1791–1850) a pozsonyi evangélikus líceum professzora volt: latint, görögöt, németet, történelmet, földrajzot és esztétikát tanított, s emellett a helyi evangélikus leányiskolát és a líceumi német önképzőkört is vezette. Német polgárcsaládból származott, atyja könyvkötőmester, aki Poroszországból települt előbb Bécsbe, majd Pozsonyba. Schröer terjedelmes és sokrétű életművet hagyott hátra. Magyarországon latin nyelvű tankönyveket publikált, míg Németországban különböző írói álnevek alatt sorra jelentette meg németül írt pedagógiai és szépirodalmi munkáit. (Bibliográfiáját lásd: Schröer 1933, 259–261. p.) Életműve jórészt feledésbe merült, kivéve a német esztétika- és pedagógiatörténet-írás által mindmáig számontartott, Christian Oeser néven kiadott *Weihgeschenk für deutsche Jungfrauen* (Áldozati aján-dék német fiatal lányok számára) című populáris, női olvasóközönségnek szánt széptanát, mely 1838 és 1899 között huszonhat kiadást ért meg Lipcsében. (Oeser 1838, vö. pl. Plumpe 1993, 27–28. p.) Erről a művéről a közelmúltban magam is publikáltam egy tanulmányt (Fórizs 2019), a szlovák esztétikatörténet-írás érdeklődési körébe pedig újabban latin nyelvű iskolai esztétikája került be. (Kopčáková 2018 és 2020) A magyar pedagógiatörténeti szakirodalom Schröer Széchenyi Istvánnak címzett, szintén álnevű nevelési témájú röpiratára (*Über Erziehung und Unterricht in Ungarn*; Pius Desiderius 1833) hivatkozik helyenként. (Pl.: Szelényi 1917, 222 p.; Virág 2010, 58., 66. p.) Az alábbiakban – jórészt ez utóbbi mű alapján, de más forrásokat is bevonva – Schröer nemzetképcióját állítom a vizsgálat fókuszába.

Szakirodalmi vélemények Schröer nemzetképciójáról

A Schröer-életmű jó részének feltáratlansága mellett az oeuvre súlyát jelzi, hogy a magyarországi németiség művelődéstörténetének hosszmetzeti ábrázolásaiban rend-

re megjelenik egy rövidebb, ám átfogó értékelés Schröer képzési programjáról, s azon belül különösen a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontjáról. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a téma különböző feldolgozói egymástól igencsak eltérő eredményre jutottak. Schröer pedagógiai elképzeléseinek részletes bemutatásába elsőként unokája, Robert Zilchert bocsátkozott, aki a „humanitásra nevelést” és a filantropista alapú szókratészi módszert állította Schröer elképzeléseinek középpontjába. (Zilchert 1918/1919, 144., 147. p.) Mindeközben Zilchert azt is megjegyezte, hogy Schröer „minden írásában mozdíthatatlanul német és protestáns álláspontot” képviselt (Uo., 146. p.), arra azonban nem tér ki, hogy a humanitás univerzális eszménye és eme nemzeti álláspont hogyan vált összeegyeztethetővé. Kornis Gyula művelődéstörténeti áttekintése ugyancsak arra jutott, hogy Schröernél „a már tetőpontján álló német neohumanizmus nagyigényű értékmérője” jelentkezett, csak hogy ebben az ábrázolásban a professzor nem a német, hanem a magyar művelődés elkötelezettjeként „egyenest a görög tanulmánytól várja a magyar kultúra fölfrissülését s új virágzásba boruló termékenységét”. (Kornis 1927, II. 321. p.) A germanista Pukánszky Béla az 1930-as és 40-es években rendszeresen foglalkozott Schröerrel a magyarországi németiség történetéről írt munkáiban. Ő is kettős, neohumanista, illetve nemzeti/népi irányultságot vett észre Schröernél, azonban a kétféle törekvést a pályáiv különböző szakaszaihoz sorolta. Így a Pukánszky kutatásait összegző 1944-es műben Schröer úgy vált a „német népi öntudat” kifejlődésének példájává, hogy az nála eleinte „főképp neohumanista művelődésvágyából fakadt” (Pukánszky 1944, 175. p.), és a professzor csak később lett a „német népi öntudat harcosa”, „mikor a magyar nacionalizmus diadalmas előretörése megdöbbenette”. (Uo., 176. p.) Legújabban Gerhard Seewann a magyarországi németiség történetéről írt összegző monográfiájában Schröert a hungarus-tudatú magyarországi németek egyik szószólójaként tüntette fel. (Seewann 2013, 242. p.) Seewann elbeszélésében arról van szó, hogy a 19. század elején a „magyar nemzeti mozgalom” és a vele összeköttetésben álló „nyelvi nacionalizmus” („Sprachnationalismus”) dilemma elé állították a hungarusokat: nem magyar nemzetiségüként és anyanyelvüként továbbra is részei maradjanak a 'magyarok' tágabb értelemben vett közösségének, távol maradva a magyar nemzeti mozgalomtól, vagy csatlakozzanak a saját népcsoportjuk nemzeti mozgalmához. (Uo., 244. p.) Seewann szerint a magyarországi németiség e választást által meghatározott identitásdiskurzusán belül Schröer a legmérsékeltebb irány képviselője volt, s azok közé tartozott, akik fenntartások nélkül elismerték mind a magyar nyelv vezető szerepét, mind pedig a magyarok politikai fennhatóságát, miközben „biedermeier visszavonultságban” ápolták kultúrájukat. (Uo., 257. p.)

Kiegészítésül megjegyzendő, hogy Pukánszky ábrázolása fokozottan támaszkodott Schröer 1933-ban megjelent emlékirataira, melyet leszármazottainak két generációja szerkesztett: fia, a neves germanista Karl Julius Schröer kezdett el dolgozni a kézirattal, melyet azután három unokája rendezett sajtó alá. Az elkészült kiadványban az életírás szövegéből csupán válogatás olvasható, számtalan értelmező kiegészítéssel ellátva. Sajnos azonban – mint már Fried István megállapította – ezeknek

az emlékiratoknak a forrásértékét csökkenti, hogy „szemelvényesek, s a leszárma-
zottak elég tendenciózusan, a német öntudatot hangsúlyozva válogattak.” (Fried
1975, 260. p.; vö. Schröer 1933)

Schröer önértelmezése

Az alábbiakban főként Schröer egykorú önértelmezéseire támaszkodva kísérlem meg
elhelyezni nemzetkonceptióját a korabeli kontextusban. Kiindulásul azt az önjellem-
zést választom, melyet Schröer a már említett, Széchenyihez mint a *Hitel* írójához cím-
zett, fiktív levelek formájába öntött, álnéven megjelent röpiratban ad magáról:

„Der Verfasser dieser Briefe gehört zu keiner Schule, zu keiner Confession, zu kei-
ner Zunft, er ist blos ein Mensch, der Alles aus dem Gesichtspunkte der Humanität be-
trachtet, er ist ein Christ, weil das christliche Prinzip auch auf's engste mit dem Wesen
der Humanität verbunden ist, er ist ein Ungar, dem sein Vaterland theuer ist.” (Pius
Desiderius 1833, 80. p.)¹

Schröer önmeghatározásának a tartalma mellett a retorikája is figyelemre méltó.
Először negatív meghatározásokkal él (tagadja, hogy valamely iskolához, felekezethez
vagy céhhez tartozna), azonban ezek az elhatárolódások nem egy negatív csoportiden-
titás alkotóelemei, hanem annak kifejezői, hogy az itt megszólaló „szerző” nem kíván
elköteleződni semmilyen kisebb részközösség mellett, hanem ennél általánosabb szem-
szögből tekint magára. Ebben a szellemben definiálja magát a következőkben „ember-
ként”, „keresztényként” és „magyarként”. Az érvelés menete könnyen követhető, egé-
szben az utolsó mozzanatig, hiszen kézenfekvő, hogy az ‘emberek’ és a ‘keresztények’
univerzális halmaza tágabb, mint a valamely (tudományos) iskolához, (egyházi) feleke-
zethez, illetve (szakmai) céhhez tartozóké. Az azonban nem magától értetődő, hogy a
‘magyar’ besorolás miként kerül itt ugyanabba az átfogó logikai kategóriába, mint az
‘ember’ és a ‘keresztény’. Az alábbiakban ezt a látszólagos ellentmondást fogom körül-
járni, a Schröer-féle önjellemzés elsődleges kontextusaink visszakövetése révén.

A saját beszédpozíciónak a vallási felekezetek és a tudományos/szakmai szekták
diktálta szempontokon való szimultán felülemelkedése összefüggésbe hozható egy
olyan hagyománnyal, melynek a követésére már a választott írói álnév is utal. A „Pius
Desiderius” (‘kegyes/jámbor kívánságot megfogalmazó’) ugyanis olyan beszélő név,
mely egy evangélikus professzor esetében kézenfekvő módon utal Philipp Jacob
Spener *Pia Desideria* című, a pietizmus egyházi reformprogramját kifejtő munkájára.
(Spener 1676) A szerzői név azonban ez esetben nyilvánvalóan nem bizonyos evangé-

1 „Ezeknek a leveleknek a szerzője nem tartozik semelyik iskolához, semelyik felekezethez,
semelyik céhhez; csupán ember, aki mindent a humanitás szempontjából néz; keresztény,
ugyanis a kereszténység alapjaiban szintén szorosan összekapcsolódik a humanitással;
magyar, aki becsben tartja hazáját.”

likus egyházi reformtervekre utal – ennek ellentmondana a hangoztatott felekezeten felüliség. Általánosabb szintű megközelítésről van itt szó, mégpedig véleményem szerint annak a jelzéséről, hogy a röpirat a pietizmus képviselte kommunikációs gyakorlat-hoz kötődik. Martin Gierl monográfiája alapján ezt a következőképpen jellemezhetjük: a filozófiai eklekticizmus hagyományához kapcsolódva, elutasítva a teológiai ortodoxiát, a hitet újfajta, laikusokhoz szóló, exoterikus módon kell közvetíteni. Ez az új gyakorlat megszünteti a hitviták diszfunkcionális, dogmatikus formáit: „A régi teológiai vitagyakorlattal szembeni pietista fellépés találkozott [...] az eklektikus mozgalom által képviselt, s a sektás filozófia ellen irányuló alaptörekvéssel.” (Gierl 1997, 508. sk.) Az eklektikusok Szent Páltól származó jelszavának („Mindent megpróbáljatok; ami jó, azt megtartsátok!” – 1. Thesz. 5,21.) következetes alkalmazása radikálpietista körökben egyfajta felekezeten túli állásponthoz vezetett, melynek értelmében figyelembe kell venni mind az eltérő tanításokat, mind a többi vallást. (Gierl 1997, 503. sk.) Mindezek szerint a „Pia Desideria” kifejezés a Spener-mű címében a mélyen átélt kegyességre jellemző „progresszív irénikára” (azaz megértésre törekvő hitvitára) utal, szemben a „defenzív agresszió” vitakultúrájával. (Gierl 1997, 278. p.)

E kontextust figyelembe véve Schröer/Pius Desiderius önleírásában a „nem tartozik semelyik iskolához” kitétel utalásként érthető a híres horatiusi szállóigére: „Nullius addicti in verba iurare magistri” (Ep. I. 1. 14. Ford. Horváth István Károly),² mely szintén a filozófiai eklekticizmus jelszavai közé tartozott. (Schmidt-Biggemann 2011, 205–222. p.) A következő tagmondat a „Pia Desideria” pietista hagyományának szellemében terjeszti ki a megállapítás érvényét a vallásra is: „nem tartozik [...] semelyik felekezethez”. Majd ehhez csatlakozik a céhhez való tartozás tagadása, vagyis lényegében az egyoldalú, kizárólagosságra törekvő szaktudásnak szintén az eklekticizmusra jellemző elutasítása.

A negatív önmeghatározásokat követő pozitív-integratív jellemzők Schröer neohumanista irányultságát támasztják alá: „ember, aki mindent a humanitás szempontjából néz”, illetve „keresztény, ugyanis a kereszténység alapjaiban szintén szorosan összekapcsolódik a humanitással”. Ezek a megfogalmazások a második humanizmus képzéseszményét fejezik ki, melyet Aleida Assmann így foglalt össze: „Az ember feltalálása egy olyan lény normájaként, mely a rendek, nemek, felekezetek, nemzetiségek és a történelem felett áll.” (Assmann 1993, 29. p.) A felsorolás Schröer esetében kiegészítendő az egyes filozófiai rendszereken felül álló eklektikus gondolkodás jellemvonásával is. Az eklektikus módszertan és a humanitáseszme összeköttetésével ugyanakkor Schröer a 18. századi populárfilozófia hagyományvonalához is kapcsolódik: ennek az eklektikus irányzatnak ugyanis éppen az volt a célja, hogy az emberhez és az emberről szóló filozófiát alkotson. (Böhr 2003, 34. p.) Kereszténység és humanizmus lényegi azonosságának kimondásával pedig Schröer a herderi neohumanizmus tradícióját

2 „Egy mester tana sem köt s egyre sem esküszöm én fel”

követi: „Krisztus vallása, mellyel Ő rendelkezett, melyet Ő tanított és gyakorolt, maga volt a *humanitás*.” (Herder 1881, 121. p.) Ide kapcsolható, hogy a kegyesség („Frömmigkeit”) Schröernél az erény és az életbölcesség mellett a „humanitás” egyik jellemzőjeként, vagyis a szűk pietista értelmezésnél tágabb értelmet nyerve jelenik meg. (Pius Desiderius 1833, 79. p.) Amikor tehát ezen önjellemzés zárásául Schröer „Magyar”-nak mondja magát, „aki becsben tartja a hazáját”, akkor a humanitás-eszme kontextusában ez a kategória is kiterjesztő értelmet nyer, s egy elsősorban morális meghatározottságú magyarság-definíciót implikál: ‘magyar mindaz, aki becsben tartja a hazáját, Magyarországot’.

A nemzetiség problémaköre

Schröer/Pius Desiderius röpiratában a magyar nemzeti karaktert kétféleképpen értelmezi és köti össze a humanitással. Egyrészt vannak az etnikai magyarok, akik szerinte kiválóan alkalmasak a magasabb „szellemi és szívképzésre”. Ugyanis „a tulajdonképeni magyar, akinek magyar az anyanyelve”, természetből fogva olyan, hogy „könnyedén csodálatra méltó testi és szellemi képességekre tesz szert”, lévén a magyart „gyors felfogás és tájékozódóképesség, helyes ítéllettel, igazságszeretet és igazságérzék, életeli fantázia és mély érzés” jellemzik. (Pius Desiderius 1833, 4. p.) E különleges, mindenoldalú képezhetőség eredményezi, hogy Schröer szerint a „humanista kultúra előnyei” nehézségek nélkül összeegyeztethetőek a „magyarok népi jellemvonásaival” („Volksthümlichkeit der Magyaren”), s ily módon „ami Hellasz és Latium romjaiból ránk lehell, nem képzne belőlünk mást, mint egy megnemesített nemzetet. Nem nevetséges másolatot alkotna, hanem csiszolt eredetit, nem grekománokat, hanem szellemi életfrissességgel telített magyarokat.” (Pius Desiderius 1833, 43. p.)

A többes szám első személyű megfogalmazás sejteti, hogy az utóbbi idézetben a „magyarok” („Magyaren”) megjelölés nem (csak) a magyar származású és anyanyelvű etnikai közösségre vonatkozik, hanem az ország más lakóira is, értelemszerűen a német származású szerzőre is. Schröer fő törekvése ugyanis éppen abban áll, hogy olyan neohumanista képzésprogramot nyújtson, mely a soknemzetiségű ország lakosságának egészére kiterjed. Hangsúlyozza, hogy a „magyar ifjúság korántsem képez többséget” az országban, és hogy a többi nemzetiség („szlávok [a.m. 'szlovákok'], németek, szerbek, horvátok, valahok, görögök, örmények, zsidók és cigányok”) képviselői a maguk módján szintén kiválóan képezhetőek. (Uo., 5–6. p.) Így a röpirat egyik fő tétje az, hogy ennek az elképzelésnek megfelelően egy tágabb értelmű magyarság-fogalmat is kidolgozzon.

E multietnikus sokaság képzésének eszközét Schröer a magyar nyelv fokozatos elterjesztésében látja az iskolarendszer révén. Ez azonban nála nem a magyartól különböző kultúrák visszaszorításának nacionalista programja, hanem magasabb képzési célok elérésére tett gyakorlati javaslat. A magyar nyelvű képzést az teszi a Magyar Királyságon belül lehetségessé és kívánatosná, hogy az itt élő „idegen népek” nélkülö-

zik a „különös, sajátos népkaraktert”, továbbá többnyire a kevéssé képzett „középső és alsó osztályokhoz” tartoznak. (Uo., 84. p.) A folyamatot tehát az legitimálja, hogy a magyar nyelv révén minden országlakos, függetlenül attól, hogy mi az anyanyelve, egy magasabb kultúrfokra való emelkedés eszközához fog hozzájutni.

A magyar nyelv elterjesztése fokozatosan és önkéntesen kell, hogy végbe menjen, a részletesen kidolgozott fázisoknak megfelelően. A cél nem az idegen nyelvek kiszorítása – így a nemzetiségek anyanyelvi oktatása továbbra is megmarad az elemi iskolában –, hanem a magyar általános elterjedésének biztosítása. A folyamat eredménye Schröer szerint nem a nemzetiségek asszimilációja volna a magyarba, hanem egy új „népelegy” („Völkermischung”), mely rendelkezik a résztvevő nemzetek összes kedvező tulajdonságával: „E módszerrel és ezen az úton-módon a teljes magyarországi idegen ifjúság rövid időn belül magyarrá képezhető, és maguk a népek is lassacskán eggyéolvadnának, sőt a különböző tulajdonságok elegye szép népkaraktert alkotna: a szlávok élénksége és kitartása, a németek kedélyessége és szorgalma, a magyarok komolysága és derekassága!” (Uo., 86. p.)

Ez a program egy eredendően kulturális nemzetkonceptiót ad, középpontjában a kommunikáció kérdéskörével. A magyar nyelv elterjesztésének szorgalmazása nem politikai-ideológiai motivációjú, hanem azt a gyakorlati célt szolgálja, hogy az ország soknemzetiségű lakossága egyetlen kommunikációs közösséggé váljon. Ezen belül, köszönhetően a magyar nyelvnek mint kellőképpen fejlett kommunikációs és képzési eszköznek, a népcsoportok kölcsönösen megismerik és kicserélik egymás szokásait és gondolatvilágát. Így válik lehetővé a nemzeti önreflexió, önismeret, illetve önmeghaladás, melyek a képzés előfeltételei.

Schröer ezen koncepciójával a 18. századi neohumanizmus nemzetfelfogását adaptálja a Magyar Királyság viszonyaira. E szemlélet példájául Christoph Martin Wieland egy 1773-as szerkesztői programírását idézem a *Deutscher Merkur* című folyóiratból, mely a nemzet-közi kommunikáció mellett és a nemzetiség kirekesztő, önmagába forduló értelmezése ellen érvel:

„Minél magányosabb egy nép, minél inkább [...] magának és a többiektől elkülönülve él: annál inkább meg tudja őrizni nemzeti karakterét, csakhogy annál tökéletlenebb marad nemzeti állapota. [...] E különállás révén, és azáltal, hogy szorgosan elkerülik fogalmaik és erkölceik keveredését az idegenekével, olyan egyediségre tesznek szert, mely gyakran a karikatúrával határos. Amint az egyes ember számára a különböző osztályokból és országokból származó, különböző gondolkodású emberekkel való társalkodás, a saját fogalmainak tágasságot, erkölceinek pedig izlésességet kölcsönöz, úgy ez igaz az egyes népekre is.” (Wieland 1773, 179–180. p.)

Wieland, akárcsak Schröer, elveti az esszencialista megközelítést, mely szerint a nemzet alapja valamely időben változatlan, örökkön fennmaradó lényegiség volna. A nemzet történeti állandósága helyett itt a nemzet képzéstörténete lép előtérbe: a magányosságból és barbárságból a kultúra és társiasság állapotába való átmenet története. E történeti folyamat keretében az eredeti, korlátozott nemzeti karakter szükség-szerűen átadja a helyét egy általánosabb, humánusabb tulajdonság-együttesnek. E

szemlélet jegyében érvel Schröer az ellen, hogy a magyar ifjak a múltba pillantva összekeverjék a hazaszeretetet a „régii hunok nyersségének mesterkélit utánzásával”. Ehelyett a patriotizmust szerinte össze kell kötni az „emberiség magasabb érdekeivel”. (Pius Desiderius 1833, 2. p.) Wieland irodalmi programja úgyszintén a nemzeti múlt dicsőítése és az antik példák elhanyagolása ellen irányul: a németeknek a görögökhöz kell fordulniuk irodalmi modellt keresve, ők ugyanis „valóságosan a régi világ minden más csiszolt népének a tanítói voltak”. Ezzel szemben „ostobaság” volna „a költészetben elhagyni a járt ösvényt, hogy a régi németek erdőiben bolyongjunk, és énekeinkben olyan nemzeti karaktert affektáljunk, mely már régóta megszűnt a miénk lenni”. (Wieland 1773, 177–178. p.)

Schröer a nemzeti kérdésre kitér abban az előszóban is, melyet a magyarországi német ifjaknak szánt olvasókönyvéhez illesztett. Nemzeti nyelv és képzés összefüggésének kérdésköre itt a hazai németiség szemszögéből jelenik meg. Schröer az alapfokú anyanyelvi képzés fontossága mellett érvel, ez azonban nem áll ellentétben a magyar nyelv elterjesztésének fent ismertetett programjával, hiszen a nemzetiségi nyelvek elemi iskolai tanítása annak is része volt:

„Természetesen lehet nyelveket tanulni, de a tehetségek kezdeti fejlesztésére az idegen nyelv alkalmatlan. Ennek az anyanyelven kell megtörténnie. Csak miután a fiatal ember már kényelmesen és készségesen ki tudja fejezni magát az anyanyelvén, és ezáltal megszilárdult a gondolkodása, csak ezután szabad áttérni egy idegen nyelvre. Így nem kell tartani a zavartól és a gátlásoktól. Ha viszont az idegen nyelvet az anyanyelven tanuljuk, akkor bizonyos, hogy a siker hathatós lesz és a lélek anélkül terjeszti ki fogalmainak körét, hogy az öntudat világossága csökkenne.” (Schröer 1839, III–IV.) Ezen túl a német képzési nyelvként való megtartása mellett szól annak fejlettsége is: „Minél tökéletesebb egy nyelv önmagában, annál termékenyebben fog hatni a szellem képzésére. És nekünk, németeknek, annál is inkább ragaszkodnunk kell anyanyelvünkhöz, mert az élő nyelvek között a képzettségét, erejét és gazdagságát tekintve kevés hasonlatos van hozzá.” (Uo., IV–V.)

E keretek között az anyanyelvi irodalom nem a bezárkózó nemzeti kultúra, hanem a humanitásra képzés fontos eszközeként kerül a fókuszba. A olvasás ugyanis különösen kedvezően hat a „költői érzékre” („poetischer Sinn”), mely Schröer értelmezésében nem korlátozódik a tulajdonképpeni költőkre, hanem olyan gondolkodási és érzési mód, melyben „az értelem, a helyes ízlés és a természetes érzés vezette képzelőerő képes felfogni mindazt, ami nemes”. Egyetlen képzett ember sem lehet meg eme érzék nélkül, mert ez az, amely a kedélyt arra a „harmóniára és tisztaságra hangolja”, „melyben az ember magának, vagyis saját magasabb természetének élhet”. (Uo., VII.)

Vagyis az anyanyelvi képzés elsőbbségének kívánalma Schröernél a nyelv kognitív funkciójával függ össze, tehát (akárcsak például Herdernél) antropológiai, illetve gyakorlati megalapozottságú, és nincs köze a nemzeti ideológiához. De Schröer arra is kitér, hogy a magyarországi németek számára az anyanyelvhasználat joga nem magától értetődő adottság, hanem folyamatosan ki kell érdemelniük azáltal, hogy hozzájárulnak a közjóhoz: „Magyar honfitársaink meg fognak ajándékozni minket azzal, hogy megtart-

hatjuk az anyanyelvünket – cserébe a szorgalomért és a sokféle tudományért, melyet az országba hoztunk. Hiszen most ők maguk is a saját nyelvük fejlesztésén fáradoznak.” (Uo., V.)

Az összképet tekintve Schröer nemzetkonceptiója azt a területi alapú, organikus felfogást osztja, melyet a korban Schedius Lajos János is képviselt. Eme történeti-antropológiai háttérű szemlélet szerint a nemzet olyan szerves kultúrközösség, mely különböző nyelvi, jogi stb. kategóriák alapján meghatározható embercsoportokra tagolódik, de ezek aloganzmusokként kapcsolódnak be a nagy egészbe. (Balogh 2007, 187–197.p.; Vö. Schedius 1817) Mint Schröer fejtegetései mutatják, a magyarországi németeket egy ilyen aloganzmusnak tekintette, mely akkor teljesíti be küldetését, ha képes hozzájárulni a közös, nem etnikai vagy államjogi, hanem kulturális értelemben ‘magyar’ képzéscélhoz.

A képet Schröer esetében az bonyolítja, hogy a ‘magyar’, illetve ‘magyarországi német’ identitás mellett az ő esetében számolnunk kell egy ‘német’ önazonosság-tudattal is. Csakhogy míg az elsőről főként a Pius Desiderius néven kiadott röpirata nyújt bizonyosságot, a másodikról pedig elsősorban a saját neve alatt megjelentetett, Magyarországon kiadott munkái tanúskodnak, addig a harmadikra a Christian Oeser néven Németországban (többnyire Lipcsében) napvilágot látott munkái szolgálnak példával. Ez utóbbi önkép-variáns ugyanakkor ismét csak a wielandi irodalmi alapozású neohumanizmushoz kötődik, erős Goethe-kultusszal kiegészülve. Schröer/Oeser női olvasóknak szánt esztétikájának irodalomtörténeti összefoglalója szerint Goethe mint ember a humanitás eszményképe, illetve mint író a „tisztán görög”, „objektív ábrázolásmód” megvalósítója volt (Oeser 1838, 318. p.), s ezzel követendő példa, szemben például az északi (germán) mitológiát koholókkal (Uo., 290. p.) vagy a franciákat utánzókkal. Maga a Chr. Oeser név, amellett, hogy a „Schröer” anagrammája, egyben utalás a festő Adam Friedrich Oeserre, aki Goethe rajztanára és pártfogója volt, illetve részben lányára, Friderike Oeserre, aki baráti levelezést folytatott a későbbi költőfejedelemmel. (Uo., 318. p.) Schröer ábrázolása szerint Adam Friedrich Oeser volt az, aki az ifjú Goethét a Sturm und Drang időszaka lelki zavarai után visszavezette a görögökhöz és a természethez, és ezáltal lehetővé tette, hogy megszülessenek nagy, klasszikus művei. (Uo., 319. p.) A Christian Oeser név így összességében úgy fejezi ki Schröer német identitását, hogy egyben megjeleníti a humanitásészme iránti elkötelezettséget is. Sőt, a részben a szerző magyar identitását is jelöli, hiszen Adam Friedrich Oeser, a lipcsei rajzakadémia igazgatója, maga is pozsonyi születésű német, tehát „született magyar” volt, amire Schröer hangsúlyosan utal is. (Uo., 318. p.) Ily módon a Christian Oeser név a magyar – magyarországi német – német identitásrétegek egymásba játszásának, s a humanitásgondolat jegyében történő egyesülésüknek a jelképévé válik.

A Hitel kontextusa

Schröer 1833-as, levelek sorozataként megszerkesztett röpiratát Széchenyi Istvánnak mint „a *Hitel* szerzőjének” címezte. A mű nem vitairatként kapcsolódik Széchenyi mun-

kájához, hanem az a célja, hogy a gróf gazdasági reformelképzeléseit nevelésügyi javaslatokkal egészítse ki. Mint Schröer az első levélben explicit ki is fejt, a *Hitel* azon passzusait tartja a mű legmegvilágítóbb erejű részeinek, ahol Széchenyi „kimondja az igaz szavakat: »Mindenféle boldogság alapja az ész és szív képzése«”. (Pius Desiderius 1833, 3. p.) Ennek megfelelően részben a *Hitel* ide vágó részeit idézi s kommentálja a mű, ezen túl azonban kritikai áttekintést is nyújt a magyar oktatás-, és művelődéstörténetéről, illetve a jelenkor különféle művelődési intézményeiről is, az elemi iskoláktól a frissen megalakult tudományos akadémiáig.

Szemponctunkból különösen fontos, hogy az a fajta, morális alapon kiterjesztő és gyakorlatorientált nemzetfogalom, mely Schröer fent idézett önjellemzéséből és a magyarországi németek szerepe kapcsán kifejtett gondolataiból is következik, kapcsolatba hozható Széchenyi patriotizmusfelfogásával, melyet már a *Hitel* előszavából megismerhetünk: „Csak az a' valóságos bölcs Hazafi, ki lehetőt kíván, 's jól tudván, hogy az ember gyenge léte miatt se felette boldog, se határtalanul boldogtalan nem lehet, a' középuton jár. Ő lélek-derülten él, szomorú unalom nem öli óráit, s' a' közjóért fáradozván, nem panaszkodik mindegyre hasztalan, hanem inkább felkeresi a hibákat, s azoknak kútfejeit nyomozza, kifejti, s rajtok segít, ha lehet; ha nem lehet, nemesen tűri – gyáva panasz szájából nem hallatik. A hibákat pedig inkább magában keresi, mint másokban, mert magával parancsolhat, másokkal nem. Ha senki se tenné kötelességét, teszi ő [...]. 'S mennyi számos jót tehetni Hazánkban, csak hogy *bona fide* közhaszon legyen a cél.” (Széchenyi 1830, XV–XVI. p.)

Az itt implikált nemzetfogalom háttérében felsejlik a *pietas* antik hagyománya, vagyis az élet fennálló rendjével (az istenekkel, emberekkel és a hazával) szembeni tiszteletteljes és engedelmes hozzáállás (Keller-Hüschemenger 1972), illetve egy olyan gyakorlati irányultság, mely a *praxis pietatis* (kegyességgyakorlás) laicizált változatának tekinthető. Ennek a hagyománytisztelő gyakorlatiasságnak csak látszólag mond ellen Schröernél, hogy röpiratának elején aktuálpolitikai keretbe helyezi mondandóját, amikor a megszólított Széchenyit egy „jövendő reformáció” előkészítőjeként ünnepli, akinek munkája a „fény és sötétség” harcának részét képezi, egy olyan korban, mikor „a reakció hatalmas rendszere hozzákezdett, hogy az emberiséget visszavesse a középkorba”. (Pius Desiderius 1833, 1. p.) A röpirat értelmében azonban ez a harc szimbolikus, és nem politikai, hanem kulturális eszközökkel zajlik. A munka végén Schröer explicit ki is mondja, hogy nem lehet a politikai intézmények erőltetett megváltoztatása a cél. E szellemben szólítja fel a magyar országgyűlés küldötteit, hogy ne erőltessék az alkotmány reformját, hanem ehelyett koncentráljanak a következő generáció képzésére: „mi haszna van egy ilyen óriási vállalkozásnak, ha a nemzedék éretlen erre a változásra? Hiszen a törvény betűje halott és erőtlen, csak a szellem él. Ne a régi joggal foglalkozzatok, hanem képezzetek olyan utódokat, akik a régi intézményekbe új szellemet hoznak. Képzett népeknél nincs szükség forradalomra és reformra.” (Uo., 87. p.) A fennálló rend megdöntése vagy radikális megváltoztatása helyett tehát annak dinamizálása a feladat. Ennek eszköze pedig a kommunikáció konszenzuskereső kiterjesztése, akárcsak Széchenyinél: „fejtsük ki a tárgyat jobban s jobban; oktassuk, világosítsuk

fel egymást, álljunk sokan össze, mert mit tehet egy ember, concentrice vigyük a dolgot s ne excentrice, mert eldarabolva hazánk tágos mezein hány szép feltétel s jóakarát némul el s némult el már, mely egyesüléssel s egyetértéssel vajmi szépet és nagyot alkotna s alkotott volna! Tanácskozzunk, fáradjunk s cselekedjünk.” (Széchenyi 1830, XIX. p.)

A konszenzusvágynak nem mond ellent, hogy Schröer röpiratában igen kritikus hangot üt meg mind a történeti ábrázolásban, mind a fennálló oktatási intézményekkel kapcsolatban, s például sikertelennek ítélte a középkori magyar uralkodók művelődési törekvéseit (Pius Desiderius 1833, 12–13. p.), a jezsuitákat pedig egyenesen a „tudatlansághoz és szellemtelenséghez” való visszatérés eszközeiként láttatta. (Uo., 18. p.) Bírálatai ellenkezést váltottak ki mind a magyar nemzeti mozgalom, mind a katolikus egyház képviselőinek részéről (Kovácsóczy 1833, Hollósy 1833), azonban figyelembe kell venni, hogy Schröernél nem a fennálló intézmények „kivétel nélkül[i] rágalmozásáról” van szó, melyet mint „igazi patriótához” méltatlant Széchenyi is elítélt (Széchenyi 1830, XVII. p.), és a bírálat nem valamely részleges (pl. német vagy protestáns) szempontot érvényesít, hanem mindig a „humanításra képzés” magasabb aspektusa az elsődleges (vö. pl. Pius Desiderius 1833, 72. p.), még ha ez adott esetben esetleg történetietlen ítéletekhez vezet is. Schröer programja szerint a cél nem szakbarbárok, hanem mindenoldalúan képzett emberek nevelése (Uo., 82. p.), nem a tananyag mechanikus átadása „iskolagyárakban” (Uo., 36. p.), hanem a szellem szabad kibontakozásának elősegítése, s ez a fajta képzés nem az „érzéki örömökre való hajlam” elnyomása, hanem „irányítása” révén (Uo., 76. p.) valósulhat meg. Schröer az ezen eszménynek megfelelő neohumanista pedagógia gyakorlatot kéri számon mindenütt, s innen ered a különböző felekezetekhez kötődő oktatási intézményeket egyaránt érintő kritikája.

Összefoglalás, kitekintés

Tobias Gottfried Schröer nemzetkonceptiója a fentiek alapján közvetlenül nem függ össze sem a korabeli etnikai, sem a nem etnikai alapú *politikai* nemzetelképzelésekkel. Ez a fajta patriotizmus nem a nemzeti nyelvben vagy a leszármazásban gyökerezik, de nem is a Magyar Királysághoz való jogi kötődést (hungarus-tudat), vagy a Habsburg-dinasztiához való hűséget (birodalmi patriotizmus) jelenti. Ezzel szemben *kulturális* koncepcióról van szó, amely két eszmetörténeti hagyományvonalat egyesít. Az egyik a neohumanizmus univerzális képzésezemlénye, a másik pedig a 17–18. századi pietizmus kommunikációs koncepciója. A neohumanizmus absztrakt emberfelfogásának és a pietizmus gyakorlatorientált szemléletének (*praxis pietatis*) metszéspontján fejlesztette ki Schröer a maga organikus nemzetkonceptióját, mely egy általános képzési cél (az ember humanításra nevelése) kitűzése mellett a képzés mindenkori, a megcélzott csoportokhoz szabott kommunikációs gyakorlatának kialakítását jelentette. A végső cél az állam területén elhelyezkedő különböző nyelvű, különböző társadalmi státuszú stb. embercsoportok közti kommunikációs szakadék megszüntetése, s ezáltal egyetlen

nemzetté formálásuk. Az kommunikációs akadályok leküzdése ugyanakkor nem jelenti a nemzetiségek sajátosságainak feladását – aminthogy Schröer röpiratában más vonatkozásban is a társadalmi (rendi és nemi) különbségek mesterséges eltörlése ellen érvel. (Pius Desiderius 1833, 59., 64. p.) A mindenkire kiterjedő kommunikáció célja ezzel szemben az organikus képzési folyamat dinamikájának fenntartása, erősítése. Emellett hangsúlyozni kell Schröer gondolatvilágának rokonságát Széchenyi *Hitelének* középutas, vagyis egyrészt konszenzuskereső, másrészt az eszmények és a gyakorlati haszonelv világa közti egyensúlyra törekvő nézetrendszerével. (Vö. Bekker 1999; Hites 2014, 11. sk.)

Mint Schröer önjellemzéséből láthattuk, a decizionista elkülönítések helyett, amint az a 18. századi holisztikus antropológiára jellemző (Zelle 2009, 54. sk.), az egyesítések, összeköttetések határozták meg a gondolkodását. Eklektikus szemlélet jellemzi, melyben a különböző „iskolák” és felekezetek tanításainak legjobb elemei egyesülnek, illetve olyan nemzetfelfogás, mely az országban élő nemzetiségek legjobb tulajdonságainak egybeolvasztásával hozott volna létre egy új, magasabb rendű, mert a humanista eszményhez közelebb álló magyarságot.

Schröer önéletírásában (a kiadók e helyütt szó szerint idézik sorait) kiábrándultan arról panaszkodik, hogy az 1833-as röpiratában megfogalmazott „időszerű figyelmeztetésre nem hallgatott sem Széchenyi, sem valamely más hazafi.” (Schröer 1933, 210. p.) Tény, hogy Széchenyi részéről nem maradt fent semmilyen, a munkára vonatkozó reflexió. Az írás két, Magyarországon megjelent recenziója a szerzőt felekezeti részrehajlással és (a hazai művelődéstörténet kapcsán tett kritikai megjegyzései miatt) egyenesen a magyar nemzet rágalmozásával vádolták. (Vö. Hollósy 1833; Kovácsóczy 1833, 46., 48. sk.) Megemlítendő, hogy a munkát az osztrák kormányzat – állítólag a katolikus oktatást ért bírálatai okán – indexre tette és a rendőrség nyomozást is indított is a szerző kilétének felderítése érdekében. (Schröer 1869; Schröer 1933, 210. p.) Mindez jól mutatja, hogy a kortársak Schröer programjára vitairatként, az aktuális politikai diskurzusba ágyazódó pártos állásfoglalásként tekintettek, s közben elsikkadt mondanivalójának lényege, a részszempontokon és vitákon való felülemelkedés, a konszenzusvágy. Összességében Schröernek az egyetemes humanitáteszmény jegyében álló, társadalmi egyetértést megcélzó kultúrközösségi nemzetkonceptiója a reformkori Magyarországon a szerző szándékával ellentétben éppen hogy időszerűtlennek bizonyult. Az utókorban pedig, a nemzeti tudományok felemelkedésével párhuzamosan, tudományos életművének egésze elveszítette a legitimitását. E folyamatra (látszólag paradox módon) éppen női olvasóközönségnek szánt populáris esztétikájának tartós németországi sikere mutat rá legjobban, hiszen e siker ára az volt, hogy a munkát a szerző halála után koncepcionálisan átdolgozva jelentették meg, „nemzetiesítve” (vö. Assmann 1993, 33.) a benne megfogalmazott képzéseszményt. (Lásd: Fórizs 2019)

Irodalom

- Assmann, Aleida 1993. *Arbeit am nationalen Gedächtnis. Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*. Frankfurt (Main) / New York / Paris, Campus Verlag, Edition de la Maison des Sciences.
- Bekker Zsuzsa 1999. Széchenyi és Kautz. A „helyes középút” tradíciója. *Társadalom és gazdaság Közép- és Kelet-Európában / Society and Economy in Central and Eastern Europe*, 21. évf. 2. sz. 38–62. p.
- Böhr, Christoph 2003. *Die popularphilosophie der deutschen Spätaufklärung im Zeitalter Kants*. Stuttgart/Bad Cannstatt, Frommann–Holzboog.
- Fórizs Gergely 2019. A széptan és a szépnem. Christan Oeser nőknek szóló esztétikája (1838–1899). In Török Zsuzsa (szerk.): *Nőszerezők a 19. században. Lehetőségek és korlátok*. Budapest, reciti, 47–76. p.
- Fried István 1975. Idegenek a régi Sopronról. T. G. Schröer és A. Palacky tudósításai. *Soproni Szemle*, 29. évf. 3. sz. 259–264. p.
- Gierl, Martin 1997. *Pietismus und Aufklärung. Theologische Polemik und die Kommunikationsreform der Wissenschaft am Ende des 17. Jahrhunderts*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Herder, Johann Gottfried 1881. *Briefe zu Beförderung der Humanität*. Kiad. Suphan, Bernhard. (*Herders sämtliche Werke*, 17), Berlin, Suphan.
- Hites Sándor 2014. Hypotheka vagy hypothesis. A valóságos és a képzeletbeli a *Hitel* gazdaságtanában. In Hites Sándor (szerk.): *Jólét és erény. Tanulmányok Széchenyi Hitel című művéről*. Budapest, reciti, 95–132. p.
- [Hollósy János] 1833. *Welchen Werth hat die von Pius Desiderius verfaßte Flugschrift: „Über Erziehung und Unterricht in Ungarn”? Auch ein Schreiben an Se. Hochgeb. den H. Grafen Stephan Széchenyi*. [Pozsony], s. n.
- Keller-Hüschemenger, Max 1972. Fromm, Frömmigkeit. In Ritter, Joachim (szerk.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Basel/Stuttgart, Bd. 2. 1123–1125. p.
- Kopčáková, Slávka 2018. Vplyv estetiky Georga Friedricha Hegela na model estetickej výchovy v učebnici a v kompendiu Tobiasa Gottfrieda Schröera. In Jana Sošková, Lukáš Maký (szerk.): *Otázky a problémy perspektív umenia, respektíve „koncov umenia“ v estetických, umenovedných a filozofických teóriách*. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 154–181. p.
- Kopčáková, Slávka 2020. Tobias Gottfried Schröer and His Compendium of Aesthetics Isagoge in eruditionem aestheticam (1842). *Kultúrne dejiny / Cultural History*, 11. évf. 1. sz. 6–33. p.
- Kornis Gyula 1927. *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Kovácsóczy Ádám 1833. Észrevételek e' tzmű Könyvetskére: „Über die Erziehung, und Unterricht in Ungarn“. *Tudományos Gyűjtemény*, 17. évf. 10. sz. 46–64. p.
- Oeser, Christian [Tobias Gottfried Schröer] 1838. *Weihgeschenk für deutsche Jungfrauen in Briefen an Selma über höhere Bildung*. Leipzig, Verlag von C. Scheld u. Comp.
- Pius Desiderius [Tobias Gottfried Schröer] 1833. *Über Erziehung und Unterricht in Ungarn. In Briefen an den Grafen Stephan Széchenyi Verfasser des Buchs: der Credit*. Leipzig, Wigand's Verlags-Expedition.

- Plumpe, Gerhard 1993. *Ästhetische Kommunikation der Moderne. Band 2. Von Nietzsche bis zur Gegenwart*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Pukánszky Béla 1944. *Német polgárság magyar földön*. Budapest, Franklin-Társulat.
- Schedius Lajos 1817. A' Nemzetiségről. *Tudományos Gyűjtemény*, 1. évf. 1. sz. 57–61. p.
- Schmidt-Biggemann, Wilhelm 2011. *Teodícea és tények. A német felvilágosodás filozófiai profilja*. Ford. Boros Gábor és Simon József. Budapest, L'Harmattan–Német–Magyar Filozófiai Társaság.
- Schröer, Karl Julius 1869. Enthüllungen über Christian Oeser. *Neue Freie Presse*, 1649, n. o.
- Schröer, Tobias Gottfried 1839. Vorrede, in Uő: *Lesebuch für die deutsche Jugend. Eine Sammlung von Erzählungen, Beschreibungen und Gedichten, zu Deklamations-, Verstandes- und Sprach-Uebungen, besonders aber zur Erweckung eines poetischen Sinnes*. Preßburg, Joseph Landes, I–VIII.
- Schröer, Tobias Gottfried 1933. *Chr. Oeser's – Tobias Gottfried Schröer's Lebenserinnerungen. Ein Beitrag zur deutschen Literatur- und Kulturgeschichte in Ungarn*. Szerk. Schröer, Arnold–Schröer, Rudolf–Zilchert, Robert. Stuttgart, Ausland und Heimat Verlags -A. G.
- Seewann, Gerhard 2013. *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 1. Vom Frühmittelalter bis 1860*. Marburg, Verlag Herder-Institut.
- Spener, Philipp Jacob 1676. *Pia Desideria. Oder Hertzliches Verlangen / Nach Gottgefälliger Besserung der wahren Evangelischen Kirchen / samt einigen dahin einfältig abzweckenden Christlichen Vorschlägen*. Frankfurt (Main), Johann David Zunner.
- Széchenyi István 1830. *Hitel*. Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István. [Reprint kiadás, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1984.]
- Szelényi Ödön 1917. *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig. Különös tekintettel a középiskolákra*. Pozsony, Grafikai Műintézet Wigand K. F.
- Virág Irén 2010. Nőnevelés – arisztokrata tradíciók. *Iskolakultúra*, 20. évf. 3. sz. 58–73. p.
- Wieland, Christoph Martin 1773. Zusätze des Herausgebers zu vorstehendem Artikel. *Der Deutsche Merkur* 1. évf. 2. sz. 168–186. p.
- Zelle, Carsten 2009. Zur Idee des 'ganzen Menschen' im 18. Jahrhundert. In Udo Sträter (szerk.): *Alter Adam und Neue Kreatur. Pietismus und Anthropologie. Beiträge zum II. Internationaler Kongress für Pietismusforschung 2005*. Bd. I. Halle, Tübingen, Verlag der Franckeschen Stiftungen, Niemeyer, 45–61. p.
- Zilchert, Robert 1918/1919. Tobias Gottfried Schröer (Christian Oeser). Ein deutscher Schulmann in Ungarn. *Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts*, 8–9. évf. 1. sz. 142–153. p.

GERGELY FŐRIZS

TOBIAS GOTTFRIED SCHRÖER'S CONCEPT OF NATION

Tobias Gottfried Schröer (1791–1850), a professor at the Lutheran Lyceum in Bratislava, left behind a voluminous and varied, but today less considered oeuvre. His works written in Latin and German were created in the spirit of the neohumanist ideal of education. This study reconstructs the scholar's concept of nation on the basis of Schröer's writings on education, especially his pamphlet *Über Erziehung und Unterricht in Ungarn* (1833) addressed to István Széchenyi. According to the basic thesis, Schröer's program aimed at the integration of different social and ethnic groups living in the territory of the Kingdom of Hungary, regardless of order or ethnicity. He envisioned the image of an organic cultural nation, which was divided into suborganisms in order and ethnicity, but through the mutual communication of the parts—as a means of which he intended the Hungarian language—it formed a dynamic unit. The concept of nation, based on the communication practice of pietism and the neohumanist image of man, did not attract the necessary understanding in the debates of the Reformation era, but without taking it into account, our knowledge of the history of ideas would be incomplete.